

att vi alla deltar i diskussionen och låter den berikas av olika ämnesperspektiv.

Lars-Eric Jönssons attityd i boken är ödmjuk och sympatisk, tonen är nyfiktet resonerande och öppen för olika tolkningsmöjligheter. Ibland kan jag tycka att han är en smula orättvis mot Amalie Skram, när han gör henne till framför allt en representant för borgerligheten och i betydligt lägre grad tar hänsyn till hennes kvinnliga perspektiv, kampen mot ett manligt dominerat samhälle som låser in huvudpersonen för att hon inte har tillräcklig "självbehärskning". Jag skulle också gärna ha sett en utvidgad diskussion om den högst intressanta djurmetaforiken. "De andra" sjuka – de som är värre därän än huvudpersonerna – blir inte sällan i skildringarna konstruerade som en grå massa: irrationella, aggressiva, obegripliga, djuriska och omänskliga. Jönsson citerar Astrid Våring när hon i romanen *Du skall icke dräpa* (1946) skriver om huvudpersonen Göstas möte med de sjuka på avdelningen: "Runt omkring honom samlades några varelser med slocknad blick och djuriska läten, som man knappt längre kunde kalla människor, då allt som gav människovärde länge sedan förintats." Det är en problematisk textpassage som Jönsson brottas med, och här hade diskussionen vunnit på att tydligare ta hänsyn till sådant som perspektiv och fokalisering – dvs. hur orden färgas av huvudpersonens känslor. Utsagan behöver inte läsas som författarens åsikt. Våring fortsätter med att beskriva hur de sjuka tvingas dricka ur toalettstolarna, eftersom ingen lyssnar på deras böner om att få dricksvatten, och det menar jag indikerar att dessa inte "är" djur utan snarare att de tvingats in i en djurisk roll av en inhuman omgivning. Från en annan roman av Astrid Våring, *I som här inträden* (1944), lyfter Jönsson fram hur huvudpersonen Tomas Eckert ser de andra sjuka som "en skock apor" och "människodjur", men han tar inte hänsyn till Tomas utveckling, där han så småningom söker det "mänskliga och beklagansvärda" hos sina medpatienter och inte längre ser på dem "som på smutsiga djur utan som på människor [...], olyckliga medmänniskor". Det hade nog funnits fog för att något mildra den lite misstänkliggörande tonen gentemot Våring.

I kapitlet "Tillbaka" kopplar Lars-Eric Jönsson berättelserna till deras tid och visar förtjänstfullt hur de är en del av, och ibland en reaktion på, sin tids psykiatridebatt. Det blir en riktigt spännande diskussion; exempelvis diskuterar Jönsson romanen *Sjuka själar* från 1949, som gavs ut som en positiv motberättelse till Astrid Vårings kritik av sjukvården, och det på ett kortlivat förlag som

också gav ut den officiella boken *Modern svensk sinnessjukvård* (1949). Denna historiska contextualisering hjälper till att fästa blicken på de erfarenheternas individualitet som Jönsson är ute efter.

Med *Berättelser från insidan* visar Lars-Eric Jönsson vilken möjlighet litteraturen har att hjälpa oss att förstå och diskutera mänskliga villkor, som exempelvis sinnessjukdom och inläsningen på institution. Som Jönsson så klokt påpekar är det bara vissa patienters berättelser vi kan nå denna väg – de som kan tala och uttrycka sig, och i många fall de som är på tillfälligt besök på institutionen och sedan tillfrisknar och kan åka hem igen. De andra, mer radikala motrösterna eller motberättelserna till den officiella psykiatriska berättelsen är svårare att få ta del av. Men vi kan i alla fall nå en bit på vägen.

Katarina Bernhardsson, Lund

Anders Ekström: *Viljan att synas, viljan att se. Medieumgänge och publik kultur kring 1900*. Stockholmia förlag, Stockholm 2010. 278 s., ill. ISBN 978-91-7031-225-0.

Idéhistorikern Anders Ekströms bok *Viljan att synas, viljan att se* är en tvådelad studie av borgerlig offentlighet under åren kring sekelskiftet 1900. Ekström tar avstamp i vår tids internet och s.k. sociala medier. En utgångspunkt är att det inte finns någon vilja att synas om det inte samtidigt finns en vilja att se. Ekström pekar också på hur dagens sociala medier har förskjutit relationen mellan offentligt och privat. Frågan som han ställer sig är hur sådana förskjutningar kan undersökas över tid.

Boken är upplagd i två delstudier. Den första handlar om hur nya offentligheter, mötesplatser och sociala former uppstod när cykeln introducerades och blev vanlig under åren kring sekelskiftet 1900. Den andra delstudien rör sig kring det som Ekström kallar förströelseindustrin vid samma tid och de sociala umgängesformer som denna gjorde möjlig. Exempel hämtar han framförallt från Stockholmsutställningen 1909.

Anders Ekström är intresserad av det offentliga livets sociala former och den uppträdande och rörliga karaktären i denna socialitet. I den första delen handlar det till stor del om visualitet och kön. Källan till detta avsnitt är framförallt tidskriften *Hjulsport* som gavs ut 1892–1901. Tillsammans med spårvagn och järnväg var cykeln ett nytt mekaniskt transportsätt som flyttade referensramen för den möjliga mänskliga rörelsen. Denna rörelse kunde uppfattas som onaturlig eftersom

den överskred människans egen hastighet. Vad gjorde den höga hastigheten med människan, hur påverkades organismen i en fart som människan i sig själv, utan hjälpmedel, inte kunde uppnå? Men cykeln uppfattades också som ett hälsobringande redskap och ett sätt för den urbana människan att lämna staden för naturen.

Rörelse var ett starkt värdeaddat ord vid sekelskiftet 1900. Samhället tycktes vara i rörelse. Människorna likaså. Vanor, umgängesformer, sociala relationer verkade också utmana äldre, till synes fasta, värden. En sådan rörlig kategori var kvinnan, dvs. kvinnan som kallades ”den nya”. Hon var förstås rörlig, självständig och ibland velocipedburen i det borgerliga stadsrummet. Att vara kvinna och cykla verkar ha inneburit att vara fri, emanciperad. Men som visuellt objekt var hon starkt bunden till sin kropp, som betraktades och bedömdes. Inte sällan sågs den med sexuella förtecken. En arbetande kropp var dessutom, i ett borgerligt perspektiv, påfallande underklassig och manlig. Utifrån en sådan synvinkel, vad var då ”den nya kvinnan”?

Med sina exempel tagna från cyklande kvinnor ger Anders Ekström flera bra ingångar till svårigheten för dessa kvinnor att frigöra sig, inte bara från sina hem utan också från stereotypa kvinnoroller som stillasittande, inaktiva varelser långt ifrån den borgerliga offentlighet där bl.a. medborgarskap utövades. Kvinnor, framförallt ensamma kvinnor, på offentliga platser var vid denna tid problematiska. Antingen kunde de betraktas som osedliga eller så uppfattades de som okvinnliga, på gränsen till ett slags män.

Den ”nya” kvinna som *Hjulsport* och Anders Ekström skriver om är ett urbant fenomen. I den mån det omgivande landskapet ”finns” är det i egenskap av en plats att besöka och finna ro i. Som läsare undrar man förstås hur det stod till på landsbygden där cykelns betydelse vid samma tid är omvittnad, inte minst för den politiska och fackliga rörelsens framgångar.

Bokens andra del handlar om kommersiell popukultur med exempel från Stockholmsutställningen 1909. En nyhet på denna utställning, efter svenska förhållanden, var en särskild nöjesavdelning. Här kunde man åka vattenrutschbana, se en rörlig statistikutställning och uppleva en multimediashow som visade den amerikanska staden Johnstowns undergång osv. Här var publiken inte bara åskådare utan också sedda och en del av attraktionerna. Tillsammans med exotiska kroppar, katastrofer (som Johnstowns undergång), miniatyrer och jättar, rörliga vyer och celebriteter skapades ett offentligt landskap av förundran och annorlundaheter.

Världen förefaller ha komprimerats och gjorts tillgänglig för åskådarna. Ekström pekar på ett nytt slags offentlighet och medieumgänge där inte minst celebriteter av olika slag kom att spela en viss roll. Miniatyrer och vaxdockor, liksom kändisreportagen skapade en offentlighet av delvis intimiserande karaktär.

Det här är en i många avseenden intressant och väl-skriven bok. Den erbjuder helt enkelt god läsning och ger delvis nya infallsvinklar på urbana offentligheter. Som läsare kan man dock fundera en aning på det s.k. källäget.

Avsnittet om den cyklande kvinnan bygger till stor del på en läsning av tidskriften *Hjulsport*. Det är ett tacksamt material och inte svårt att fascineras av. Ekström tycks mig dock en aning *för* fascinerad. I själva verket känns det som om nästan all empiri är hämtad från tidskriften. Visserligen kontextualiseras den framgångsrikt men studien lider ändå av intrycket att det är *Hjulsport* som är undersökningsobjektet snarare än den cyklande kvinnan. För hur stora växlar (sic!) kan man dra på en enda tidskrift under en begränsad period? I det avseendet hade det varit klädsamt med ett par källkritiska reflektioner liksom ett par anknytningar till den litteratur som trots allt finns om cyklandets kulturella betydelser.

Beträffande den cyklande kvinnan verkar *Hjulsport* dessutom framförallt ge uttryck för en manlig blick. Kvinnan på hjul kommer sällan eller aldrig till tals. Hon betraktas och bedöms. Envägskommunikationen är påfallande. Är viljan att synas lika stark som viljan att se? Ekströms undersökning ger inte svaret utan är framförallt fokuserad på det senare. Eventuellt kan de cyklande kvinnorna ha drivits av en vilja att bli sedda. Men undersökningens material ger knappast mer än antydningar till att så var fallet. På det stora hela tycks det mig som att det är de betraktande som Ekström studerar och att de betraktade liksom återfinns i de betraktandes ögon.

Fast det är inte så svårt att leva med denna begränsning. *Viljan att synas, viljan att se* är som sagt en lätt-tillgänglig bok med två bra uppsatser. Läst i relief till andra undersökningar av cykelns och de offentliga utställningarnas kulturella betydelser framträder här en historicering och förändring av det offentliga rummet som skapar intressanta referenspunkter för vår egen tids syn på just privat och offentlighet.

Lars-Eric Jönsson, Lund